

Tetiana Monolatii

**THE FEATURES OF AUTHOR'S ARTISTIC COMPETENCE
(THE CASE OF INTERTEXTUALITY OF JOSEPH ROTH'S FICTION)**

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

Тетяна Монолатій

**ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ АВТОРА
(НА ПРИКЛАДІ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ ПРОЗИ ЙОЗЕФА РОТА)**

Abstract: The theory of intertextuality can interpret fiction not only in the literary dimensions, but also in a wide range of historical, socio-cultural, political interpretive strategies.

Biblical prefigurations and symbols in J. Roth's work show the world in universal categories of biblical values (Job, Leviathan), and the New Testament's motives (the Antichrist) served the writer to show of God's charity, the foundations of repentance and forgiveness. The intertextual guides in the works of J. Roth acquire a special artistic combination of sacred and profane in literature field: the mythologization of modern life and the combination of modern events with those from the Bible give the opportunity to create a new semiotics-semantic reality, which provides narration the metaphorical and parabolic character. The intertextual approach gives the opportunity to create the author's picture of the world and to recreate the peculiarity of Jewish culture, mentality and Jewish religious-mythological dominants.

Keywords: intertext, intercultural discourse, narrative, paradigm, biblical globalism, modernist text, 'new objectivity', Joseph Roth

Теорія інтертекстуальності, згідно з якою кожен текст можна розглядати як своєрідне мереживо інших текстів, свідомих та несвідомих за позичень, які, нашаровуючись, творять нову художню реальність, може вести й до ідеї розгляду тієї чи іншої культури в певний період її існування як особливого тексту-культури. Цей текст-культура теж твориться, певним чином, як особливе украй складне плетиво, що в ньому знахо-

дять своє нашарування інші тексти-культури, характерні для них образи, мотиви, історичні та політичні реалії тощо.

Така ідея народжується з перенесення ідей Фердинанда де Соссюра про міжзнакові реляції у тексті на рівень міжтекстової взаємодії. При такій взаємодії текст входить у широкий простір інтертекстуальних взаємодій. Тому можливий розгляд і значно ширших масштабів взаємо-

дій: йдеться і про взаємодію художніх творів із позалітературними наративними формами. Загалом такий підхід дає змогу розглядати культуру як світ інтертекстуальних взаємин. Таким чином різні форми культури, історії, суспільно-політичних процесів, можна розглядати як особливі тексти, які, на різних рівнях свого буття та розвитку, демонструють інтертекстуальну взаємодію та взаємовпливи. Інтертекстуальність у цьому випадку може декларуватися як інтеркультурність, виявляючи все нові й нові можливі форми співдії/ (спів)існування. Методи інтерпретації літератури, згідно з висновками англійського теоретика літератури П. Баррі, залежать від розрізнення поверхового та глибинного, від розрізнення *видимого* у тексті та його *внутрішнього* значення [1, 107].

Одним із проявів таким чином трактованої інтеркультурності може бути художнє зображення буття тієї чи іншої суспільної/національної/політичної групи на межі кількох культурно-національних просторів, їх взаємопереплетіння та взаємовпливи. Так у художньому тексті з'являється додатковий вимір – інтеркультурна складова художнього світу цього тексту. Такий теоретичний підхід може, як нам видається, бути надзвичайно продуктивним, зокрема, при дослідженні творчості тих авторів, художня творчість яких закорінена у різні сфери людського буття, формуючись власне на пограниччі культур, мов, історичних та національних традицій.

Глобальний універсум текстів, у яких закодована історія, мітологія, філософія, культура людства створює такий метод прочитання одного

тексту супроти іншого, що дає змогу висвітлити їхні спільні текстуальні та ідеологічні резонанси. Оскільки на зламі XIX – XX віків було закладено нову парадигму в дискурсі письма, а історія інтелектуальних ідей знає чимало випадків повторення в різних модусах і різних форматах однієї й тієї самої ідеї, їх інтерпретаційна множинність засвідчила певні кризові симптоми. Останні виявилися особливо характерними для межових культурних і літературних ситуацій – фундаментальних протиріч культурної свідомості Модерну в німецькомовному модерністському дискурсі [3, 98; 99].

Яскравим представником таких «інтеркультурних» наративних стратегій виступає Йозеф Рот – уродженець австрійсько-російського пограниччя (йдеться про ракурс помежів'я двох імперій і, одночасно, зіткнення тут різних типів взаємного ментального картографування). Оскільки письменник був сучасником представників німецькомовної модерністської літератури, як-от Вальтера Беньяміна, Бертольда Брехта, Германа Гессе, Альфреда Дьобліна, Франца Кафки, Томаса й Гайнріха Маннів, Ліона Фейхтвангера, Стефана Цвайґа та інших, творчість Йозефа Рота можна розглядати як важливий приклад інтертекстуальності та інтеркультурності його художнього світу, її «зануреність» у європейський культурний простір, зокрема в поетику Святого Письма, закорінення в історію ментальностей на етнічному пограниччі, історію повсякденности цього прикордоння.

Творчість австрійського письменника парадоксально поєднала прагнення новизни з інтертексту-

альною насиченістю та прозорістю. Задля досягнення діалогу з багатоголовою світовою культурою її усвідомлення живило неприховану модерністську пристрасть до стилізації, цитування і переінакшування чужих текстів. Суттєву роль у процесі їх інтерпретації, їх кардинального перепрофілювання (у відповідності з власними ідейно-естетичними заходами) відіграла його творча самодостатність. Художній світ Й. Рота, який перебував у постійному пошуку між фікцією та реальністю, був зорієнтований на інтертекстуальні та інтеркультурні нарративні стратегії. Це означає проблему, як таку, що актуалізує з'ясування причин та форм прояву взаємодії тексту з новим контекстом, зі знаковим фоном і фундаментальною умовою смислотворення європейського літературного процесу 1920 – 1930-х рр.

Активні дискусії навколо теоретичних проблем інтертекстуальності засвідчують, що концепт інтертекстуальності ґрунтується на уявленні про те, що художній текст містить у собі нескінченне поле цитацій з інших текстів. Текст у такій методологічній перспективі стає мережею найрізноманітніших запозичень, які, нашаровуючись у цьому новому тексті, творять нову художню реальність. Хоча цей концепт з'явився у 1960-х роках, інтертекстуальні зв'язки існують у всі епохи культури загалом, і художньої літератури зокрема – починаючи з Античності, творів середньовічного письменства й до літератури постмодернізму. Власне ідею інтертекстуальності концептуально означив, підвів під неї теоретичну основу й систематизував постструктуралізм.

У процесі формування концепт інтертекстуальності набував різних семіотико-семантичних конотацій і теоретичних узагальнень, зокрема через поєднання широкої та вузької концепцій інтертекстуальності (Юлія Крістева та Ролянд Барт). Встановлено, що у ній дійсність бачиться універсумом текстів, а інтертекстуальність є онтологічною характеристикою будь-якого з них [2, 503–504], [14, 246]. Для представників вузької концепції (у першу чергу таким є М. Ріффатер) інтертекстуальність є співвідношенням вербальних текстів, а її джерелом вважається рецепція читача. Для повного розуміння тексту коди автора і читача повинні бути подібними. Синтезована концепція Ж. Женетта поєднує вузьке та широке трактування концепту інтертекстуальності. Інтертекстуальність у цій парадигмі бачиться як концепція міжтекстових зв'язків. Набагато продуктивнішою з наукової точки зору, зауважує український літературознавець Петро Іванишин, є друга концепція – обмеженої інтертекстуальності як свідомого літературного засобу. Адже, на думку Зофії Мітосек, у цьому випадку йдеться про «обігрування текстів, стилів, поетик, яке зумовлює семантичні ефекти, пов'язані з подвійним мовленням: із діалогом, повторенням, імітацією й залученням того, що вже було сказано й що існує в мистецькій та культурній традиції як поле безнастанних співвіднесенень та застосовань» [5].

Методологічним завданням інтертекстуального аналізу стає, таким чином, виявлення та інтерпретація запозичень з інших текстів. У ширшому розумінні як текст можна

розглядати не тільки тексти літератури, а й культуру загалом та її антропологічні, історичні, соціокультурні, аксіологічні прояви, даючи змогу виявляти «історію» постання тексту.

Важливим доповненням методологічної бази інтертекстуального аналізу є і теорія біблійного глокалізму, сформульована Ігорем Набитовичем, який розуміємо як багатоаспектне сприйняття біблійними наративами мистецького втручання, абсорбцію й трансформацію традицій, культури, менталітету того чи іншого народу та постання художніх творів, створених на основі Святого Письма [6, 60; 61]. Щодо взаємин біблійного глокалізму, літературної традиції та інтертекстуальності, то біблійний глокалізм частково охоплює й літературну традицію, й інтертекстуальність, хоча частина конотаційних елементів, на які вказуватиме літературна традиція та інтертекстуальність, не цілком охоплюватиметься семіотико-семантичними та ідейно-естетичними полями біблійного глокалізму. Разом із цим, на відміну від інтертекстуальності, для літературної традиції та біблійного глокалізму важливою є темпоральна складова. Залучення до методологічної бази теорії біблійного глокалізму дозволяє розширити розуміння явищ художньої інтерференції у просторі інтекультурної взаємодії та взаємовпливів, допомагає дослідити інтертекстуальний потенціал цієї інтеркультурної взаємодії у художніх текстах.

Оскільки при міжтекстовій взаємодії текст стає елементом широкого інтертекстуального простору, який охоплює не лише літературні твори,

а й позалітературні форми висловлювання (при цьому будь-який текст перебуває в різноманітних «діалогічних» відношеннях з іншими текстами, які заповнюють цей простір, і з різними кодами мови, які репрезентовані у цьому просторі), світ сучасної культури можна тлумачити як загальний, всеосяжний інтертекст, а сам текст бачиться одночасно і твором, й інтертекстом. У працях структуралістів починає відстоюватися ідея панмовного характеру мислення, а людська свідомість – ототожнюватись із письмовим текстом як нібито єдиним більш чи менш достовірним способом її фіксації. Згідно з цією тезою, літературу, суспільство, історію і культуру ми пропонуємо розглядати як текст, оскільки поняття інтеркультурності є своєрідним перенесенням ідей інтертекстуальності у простір співдії, накладання й взаємовпливу культур (у першу чергу – на їх пограниччі).

Залучення теорії інтертекстуальності дозволяє інтерпретувати художній текст не тільки в літературознавчих вимірах, а й у широкому колі історіософських, соціокультурних, політологічних інтерпретаційних стратегій для віднаходження в різних видах текстів прихованих кодів міжкультурної взаємодії, соціокультурних орієнтацій, історії ментальностей та історії повсякденності. Особливо продуктивні такі дослідження на пограниччі культур, що дозволяє виявити інтеркультурні прояви помежив'я як інтертекстуального взаємопроникнення на різних рівнях текстів.

Аналіз прози Й. Рота 1916 – 1939 років дозволяє провести комплексну інтерпретацію його прозової твор-

чости в контексті інтертекстуальності як особливого літературного прийому й виявляє, що особливістю європейського Модернізму є пошук нових стилістичних, ідейно-естетичних засобів творення художнього світу. Таке світовідчування та спроби світовідображення безпосередньо пов'язані також з інтертекстуальним підходом до художнього освоєння й перенесення в художній простір прозового твору політичних, соціально-економічних, ідеологічних суспільно актуальних і пекучих проблем сьогодення. Така художня синтеза, збудована на інтертекстуальному впливі політичних, економічних, національних реалій та ідей, стає виявом новаторського засвоєння й перетворення здобутків провідних художніх систем, художньо-естетичних явищ попередніх епох. Саме такі прояви інтертекстуальності німецькомовної модерністської літератури як певної авторської стратегії яскраво виражені у Ротовій творчості. Це, зокрема, вказує на безперервний процес взаємодії текстуального та світоглядного матеріалу, який проявляється в художньому тексті в цитуванні (інколи – самоцитуванні), алюзіях, ремінісценціях, що контрастують за стилем з авторським текстом. Це дозволяє ідентифікувати інтертекстуальні пов'язання на рівні «текст у тексті» й «текст між текстами», які вказують на зв'язки прози письменника з ідейно-естетичною парадигмою його часу, літературними течіями й творчістю окремих представників німецької та світової літератури.

Важливим для інтертекстуального поля художньої прози Й. Рота стали історичні та суспільні реалії Веймарської Німеччини, оскільки од-

нією з головних мотивацій написання його творів було активне зацікавлення політичними подіями та історичними викликами сучасності, які домінували у суспільних дискусіях повоєнної Німеччини [14, 11]. Безпосереднім їх відображенням була течія ' нової об'єктивності ' у німецькій літературній традиції 1920-х років. Ця течія стала відображенням своєрідного «модерністського бунту», який прагнув виявити нове усвідомлення сучасного стану – краху ілюзій довоєнної Європи, намагався задекларувати нові історіософські перспективи та прогресивні ідеї, перехід до соціального реалізму тощо. Розпад національно-державного порядку довоєнної Європи, руйнування колишніх ціннісних і культурних структур приводить персонажів творів Йозефа Рота у ситуацію бездомності, абсолютної відчуженості й порожнечі в індивідуальному, соціальному і метафізичному сенсі [7, 367]. У такому контексті інтертекстуального виміру взаємодії художнього тексту та інших «текстів» – історії, культури, політики, суспільно-громадських інтересів, економічних проблем післявоєнної розрухи – Й. Рот надає своїм творам 1930-х років ознак авторського прочитання кризи доби як духово-естетичної тенденції. Ця кризова тенденція наповнюється мітичним, песимістичним, а почасти й іронічним змістовими маркерами: сучасність постає у критичному порівнянні з «ідеальним світом» минулого, «габсбурьським мітом», з літературними традиціями попередніх поколінь [4, 136].

Аналіз письменницького досвіду Й. Рота засвідчує діапазон інтертекстуальних контактів із іншими літе-

ратурами: німецькою (поезії Й. В. Гете і Х. Моргенштерна, драматичні твори Е. Толлера та А. Цвейга, проза В. Ратенау, Г. і Т. Маннів), австрійською (проза Ф. Грільпарцера, М. фон Ебнер-Ешенбах, Ф. Верфеля, Р.-М. Рільке, Р. Музіля, Ф. Кафки, Г. Броха, Л. Адріана, драматичні твори Ф. Т. Чокора, К. Крауса), французькою (Г. Флобер, В. Гюго), англійською (Дж. Голсворси, Р. Олдінгтон), польською (Б. Шульц, Ю. Віттлін), чеською (Я. Гашек), а також відчутний імпульс мітологічної та релігійно-містичної єврейської традиції та християнства. Дослідження інтертекстуальної природи творчості Й. Рота показує, що його тексти відтворюють онтологічні проблеми людського буття, демонструють зіткнення категорій *sacrum* та *profanum*. Ця інтертекстуальна природа великою мірою виявляється й через постійні алюзії, криптоцитати, посилення на «чужі» тексти у творчості письменника та їх авторське осмислення.

Більшість інтертекстуальних алюзій, ремінісценцій, тропів у творах Й. Рота ґрунтується на художньому переосмисленні Святого Письма й апокрифічних легенд. Своїми оригінальними трансформаціями біблійних мотивів письменник вносить у їх інтерпретацію нові акценти, пов'язує їх із актуальними проблемами свого часу.

Біблійні префігурації і символи у творах Й. Рота показують світ в універсальних категоріях біблійних вартостей (Йов, Левітан), а новозавітні мотиви (Антихрист) слугували письменникові для показу Божого милосердя, засад покути і пробачення. Так інтертекстуальні напрямні у творчості письменника набувають

особливого мистецького поєднання сакрального та профанного в ідіосинкратичному художньому просторі: тут відбувається мітологізація сучасного авторів життя, а поєднання сучасних подій з біблійними дає змогу творити нову, насичену новими семіотико-семантичними параметрами художню реальність, що надає нарації метафоричного й параболічного характеру. Інтертекстуальний підхід у цьому випадку дає можливість творити й авторську картину світу, і, разом із тим, відтворити своєрідність єврейської культури, менталітету, єврейські релігійно-мітологічні домініанти [11, 131].

Як засвідчує аналіз, інтеркультурна парадигма текстів Й. Рота включає дійсні знання та фікціонізацію, реальність і міти співіснування етносів галицько-волинського пограниччя, а пізніше – реконструкції біографій «людей без батьківщини», вигнанців, біженців, що показує ментальні проблеми інакшости, втрати центру, діалогу між тотожністю та відмінністю. Це виразно демонструють інтертекстуальні перегуки та алюзії мандрів героїв творів письменника із мотивами мандрів, зокрема, й «вічних образів» – таких як Одиссей та Агасфер. І саме таким чином образ мандрівника (волоцюги) у Ротовій прозі екстраполюється на аналогічні мотиви та образи у європейській літературі [8, 55].

Художня творчість Й. Рота має й ще один інтертекстуальний вимір. У художній прозі письменника відбувається свідомо ідеалізація/негативізація етноментальних характеристик мешканців галицько-волинського прикордоння, яка найчастіше ґрунтується на стереотипних міжет-

нічних уявленнях цього пограниччя, на власному баченні етнопсихології тих чи інших етнічних груп. Такий кроскультурний підхід відіграє вирішальну роль у фікціонізації історичної дійсності у художньому просторі його творів [13, 142].

Авторське Ротове письмо, створене у 1930-ті роки, реанімує Габсбурзьку монархію як ідеальну модель рівноваги національних інтересів. У художній прозі Й. Рота виокремлюється виразна авторська типологія міжетнічних взаємовпливів, взаємозалежностей та взаємин на пограниччі – етнічному, культурному, міждержавному. Ці взаємини позначені ідеалістичністю та фікціонізацією [12, 92–111]. Адже між етнічними спільнотами в художній інтерпретації Й. Рота існує певна дистанція, зумовлена взаємними стереотипами, різноманітністю етноментальних характеристик, конфесійної належності та мов. Одночасно між етнічними групами пограниччя відбувається постійний різноманітний та різноплановий контакт. Зображення цих конфліктів контактів взаємодії і творить строкату художню картину інтеркультурного взаємовпливу в художньому просторі Ротових текстів [15, 16].

Ми переконані, що ключ до розуміння авторського художнього світу міститься в індивідуальних архетипах біографії письменника. Інтеркультурний вимір творчості Й. Рота був зумовлений спочатку мультикультурним характером його рідного міста (Броди) й регіону (Галичина), а згодом – космополітичним духом європейських столиць, в яких йому довелося жити і працювати (Відень, Берлін, Париж). У творах письмен-

ника Батьківщина більше не означає відмежування і протиставлення об'єктам чужинності, а творить мультикультурний ландшафт [9, 122].

Саме тому з огляду на постійний контакт з іншомовним середовищем природною ознакою творчості Й. Рота була інтеркультурна компетенція. Врахування факторів презумпції відкритості (основа тексту – безкінечні коди та його вихід в інші тексти, коди, знаки) й презумпції інтертекстуальності (міжтекстові стосунки) дозволяє стверджувати про сингулярність – одиничність, винятковість, оригінальність кожного прозового тексту Й. Рота. Той факт, що тексти письменника є вербалізованою репрезентацією світу всіх його персонажів, поданих через дискурс автора, взаємодію Ротових текстів можна прочитати як культурний семіотичний універсум – інтертекстуальність як «текст у тексті» й «текст між текстами».

Прозові твори Й. Рота дають змогу продемонструвати як теорія інтертекстуальності дозволяє перейти від інтерпретації художнього тексту до виявлення на різних рівнях художнього тексту ширших проблем прихованих кодів взаємодії між різними культурами, менталітетами, соціокультурними уявленнями, стереотипами, характеристиками історії (чи мікроісторії) ментальностей та історії повсякденності.

Bibliography and Notes

1. Баррі Пітер, *Вступ до теорії : літературознавство та культурологія* / Пер. з англійської О. Погинайко; Ред. Р. Семків, Київ: Смолоскип 2008, 360 с.
2. Барт Ролан, *Текстуальний аналіз "Вальдемара" Е. По*, [у:] *Слово. Знак. Дис-*

курс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст., Ред. М. Зубрицька, Львів: Літопис 2002, с. 497–522.

3. Волошук Євгенія, *Чарівна флейта Модерну. Духовно-естетичні тенденції німецькомовної модерністської літератури ХХ ст. у ліриці Р. М. Рільке, прозі Т. Манна, драматургії М. Фріша*, Київ 2008, 528 с.

4. Затонський Дмитро, *Феномен австрійської літератури*, [у:] *Вікно в світ*, № 1, Київ 1998, с. 132–155.

5. Іванишин Петро, *Теорія інтертекстуальності: мета-критичні аспекти*, Web. 21.12.2013. <<http://dontsov-nic.org.ua/-index.php?m=content&d=view&cid=541>>.

6. Набитович Ігор, *Біблійний глокалізм у художній літературі versus літературна традиція та інтертекстуальність: назад у майбутнє*, [у:] *Поетика містичного* / Ред. О. Червінська, Чернівці: Чернівецький національний університет 2011, с. 59–79.

7. Becker Sabina, *Neue Sachlichkeit: (1920 – 1933). Die Ästhetik der neusachlichen Literatur*, Köln-Weimar: Böhlau Verlag 2000, 437 S.

8. Bohnen Klaus, *«Flucht in die Heimat». Zu den Erzählungen Joseph Roth. Werk und Wirkung* / Hrsg. von Bernd M. Kraske, Bonn: Bouvier 1988, S. 53–70.

9. Bronsen David, *Zum «Erdbeeren» – Fragment. Joseph Roths geplanter Roman*

über die galizische Heimat, [in:] *Joseph Roth. Sonderband der Reihe «Text und Kritik»* / Hrsg. Heinz Ludwig Arnold, München 1982, S. 122–130.

10. Düllo Thomas, *Zufall und Melancholie. Untersuchungen zur Kontingenzsemantik in Texten von Joseph Roth*, Münster und Hamburg: Lit 1994, 371 S.

11. Gelber Mark H., *Juden auf Wanderschaft und die Rhetorik der Ost-West Debatte im Werk Joseph Roths*, [in:] *Joseph Roth: Interpretation, Kritik, Rezeption* / Hrsg. von Michael Kessler, Fritz Hackert, Tübingen: Stauffenburg-Verlag 1990, S. 127–135.

12. Hackert Fritz, *Kulturpessimismus und Erzählform. Studien zu Joseph Roths Leben und Werk*, Bern: Verlag Herbert Lang & CIE AG 1967, 220 S.

13. Schwarz Egon, *Joseph Roth und die österreichische Literatur*, [In:] *Joseph Roth und die Tradition: Aufsatz- und Materialiensammlung* / Hrsg. und eingeleitet von David Bronsen, Darmstadt: Agora Verlag 1975, S. 138–153.

14. Sieg Werner, *Zwischen Anarchismus und Fiktion. Eine Untersuchung zum Werk von Joseph Roth*, Bonn: Bouvier Verlag H. Grundmann 1974, 170 S.

15. Tonkin Kati, *Joseph Roth's March into History: From the Early Novels to Radezkymarsch and Die Kapuzinergruft*, Rochester: Camden House 2008, 223 pp.